

Կ Ո Մ Մ ՈՒ Ն Ի Ջ Մ

(Շարունակութիւն *)

Հին քրիստոնէական Կոմմունիզմի անկումը.

Ընտանիքի, սպառողութեան կոմմունիզմի ու զուարճութեան մէջ եղած հակասութիւնը կարող էր կատարելապէս արհամարհել միայն բացառիկ ոգևորութիւնը: Այդպիսի ոգևորութիւն էլ գոյութիւն ունէր առաջին քրիստոնէայ համայնքներում: Բայց ինչքան բաղմանում էին քրիստոնէաները, այնքան, հասկանալի է, որ նրանց թուի համեմատ էլ քիչ կլինէին նրանց մէջ բացառիկ ձիրքով բնաւորութիւններ: Իսկ ընկնող Հռովմէ միջակ մարդկանց մէջ սոցիալական յարաբերութիւնները դարձապէս ունէին ամեն տեսակ յատկութիւններ, միայն ոչ գործունէայ ինքնագոհողութիւն: Այդ տեսակէտից ոչ մի դասակարգ բացառութիւն չէր կազմում:

Դրա համար էլ քրիստոնէական համայնքների մէջ մէկ-մէկ ընտանիք ունենալը գերիշխող եղաւ սպառողութեան կոմմունիզմի վրայ: Ընտանեկան հացկերոյթները ընդհանուր օրէնք դարձան, իսկ ուրոյ ճաշերը հետզհետէ սահմանափակուեցան փառաւոր գէպքերով: Այդ սահմանափակումով էլ նրանք պահպանուեցան քրիստոնէական առաջին տարիներէ ընթացքում. ապա բոլորովին ընկան, դարձան միայն աղքատներ կերակրելը, և այդ ճաշերը ժամանակ առ ժամանակ հարուստներն էին տալիս, բայց իրանք այդ խնջոյքներին չէին մասնակցում:

Ընտանեկան հոգսերը նորից առաջնակարգ հարց ներկայացան. համայնքին, եկեղեցուն պատկանում էր միայն այն, ինչ որ պէտք չէր ընտանիքին: Համայնքի բոլոր անդամների ստացուածքից ընդհանուր կերպով օգտուելու փոխարէն ընդհանուր դրամարկը հաստատուեց, որի մէջ հաւաքուում էր առանձին անհատների փողերից աւելացածը: Եկամուտից աւելացածը, որ ունենում է մարդս բոլոր ծախքերը ծածկելուց յետոյ, պէտք է տրուի եկեղեցուն: Ահա թէ վարձի մէջ ինչ ձև է ընդունել իսկոյն քրիստոնէական կոմմունիզմը:

Բայց որովհետեւ կայսրութեան ժամանակներէ սոցիալական

*) Տես Արարատ Թիւ ԺԲ.

յարաբերութիւնները, որ անհնար էին դարձնում կոմմունիզմի գործնական իրագործումը, նպաստում էին կոմմունական գաղափարների դարգացման, ուստի նախնական քրիստոնէութեան կոմմունական աւանդութիւնները երկար ապրեցին. շարունակ նոր կոմմունական աղանդներ էին ծագում, այլ և եկեղեցական կազմակերպութիւններից միւսների վրայ գերիշխանութիւն ձեռք բերողը դեռ երկար պահեց կոմմունական տեսութիւնը:

Եկեղեցական հայրերը առաջուան պէս մտրակում էին հալածութիւնն ու անհաւասարութիւնը: «Թշուառներ», քացականչում է չորրորդ դարում Բարսեղ Մեծը, ղիմելով հարուստներին. «Խնչ էք ասելու Յաւիտենական դատաւորին արդարանալու համար... ինձ պատասխանում էք. միթէ՞ ես իրաւունք չունիմ պահելու ինձ համար ինչ որ ինձ է պատկանում. քայք ես կհարցնեմ ձեզ՝ ի՞նչն էք ձեր սեպհականութիւն համարում. ո՞ւմնից էք ստացել այն: Դուք այն մարդուն էք նմանում, որ աշխատում է թատրոնի մէջ բոլոր տեղերը բռնել և արգելել ուրիշներին թատրոն մտնելու՝ զբաւելով իւր համար այն, ինչ որ բոլորի համար է պատրաստուած:

Հարուստներն ինչո՞վ են հարստանում,—եթէ ոչ այն առարկաների զբաւմամբ, որ բոլորին է պատկանում: Եթէ իւրաքանչիւր որ աւելի չվերցնէր, քան իրան է պէտք և մնացածը տար ուրիշներին, այն ժամանակ հարուստ և աղքատ չէր լինիլ»:

Դեռ վեցերորդ դարում Գրիգոր Մեծը գրում է. «Բաւական չէ ուրիշներից չխլել նոցա սեպհականութիւնը — մարդ մեղքից ազատ չէ, քանի որ իւր մօտ պահում է ունեցուածքը, որ Աստուած բոլորի համար է պատրաստել:

Ով իւր ունեցուածից ուրիշներին չի տալիս, նա մարդասպան է և աւազակ, որովհետեւ իւր մօտ պահում է այն, ինչ որ կարող էր աղքատների ապահովութեան ծառայել. կարելի է ասել, որ նա ամեն օր սպանում է նոյնքան մարդ, քանի մարդ կարող էր նրա աւելացածներից ապրել: Եթէ մենք մասն ենք հանում կարիք ունեցողներին, ապա չենք տալիս այն, ինչ որ հէնց նրանց է պատկանում: Այդ ողորմածութեան գործ չէ, այլ պարտքի վճարում» *):

*) Յառաջ է բերած Fr. Villegardelle-ից. — Histoire des idées socialistes avant la révolution française. Paris, 1846, էջ 74 եւ շարունակութիւն. Հեղինակը նոյն բովանդակութեամբ շատ վկայութիւններ է բերում առաջին դարերի եկեղեցու ուրիշ վարդապետների գրուածքներից. Ափսոս, որ չի յայտնում. թէ ինչ տեսակ երկերից է հանել այդ վկայութիւնները. Դրա համար մենք հնարաւորութիւն չունինք ստուգելու դրանք:

հախնահան քրիստոնէութեան կոմմունիստական ընտելութիւն ունեցող ամենանշանաւոր վիպագութիւններից մէկը գրտնուում է ո. Յովհան Ոսկեբերանի երկերում: Ծնուած լինելով 317 թ. Անտիոքում՝ մայրաքաղաքի արքեպիսկոպոսութեան տառնանին հասաւ: Բայց իւր անվեհերութիւնը, որով մտրակում էր մայրաքաղաքի, մանաւանդ արքունիքի անբարոյականութիւնը, այն տեղին հասցրեց, որ Արկադիոս կայսրը սքոռեց նրան: հա մեռաւ արտորում (Հայատաւում) 407 թ: Իւր տառն և երկու երրորդ քարոզում (Հոմիլիոն) Գործք առաքելացի մասին՝ այդ խիղախ մարդը կանգ առաւ առաջին դարերի քրիստոնեաների կոմմունիզմի վրայ: հա վիպագութիւն է բերում հետեւեալ տեղը Գործք առաքելացից. «Եւ շնորհք մեծ էին ի վերայ ամենեցուն—ոչ գոյր ի նոտա աղքատ ոք»*): Այդ նրանից էր, շարունակում է հա, որ ոչ ոք իւր ունեցուածքից մի բան իրանք չէր համարում, այլ ամեն ինչ հասարակաց էր նոցա համար»**):

«Ծնորհք կար ամենքի վրայ, որովհետեւ ոչ մի աղքատ չըկար նոցա մէջ, այսինքն նրա համար, որ նրանք առատութեամբ տալիս էին, որպէս զի ոչ ոք աղքատ չմնայ: Եւ այդ այնպէս չէր, որ նրանք մի մասը տային, իսկ մնացածը պահէին իրանց համար, կամ ամեն բան տային իբրեւ իրանց սեպհականութիւն: նրանք ամեն անհաւասարութիւն ոչնչացրել և ապրում էին մեծ առատութեան մէջ: Եւ այդ անում էին շատ արժանաւոր կերպով: նրանք չէին յանդգնում չքաւորների ձեռքը ոգորմութիւն դնելու, հպարտ զիջողութիւն չէր նրանց արածը, այլ զնում էին առաքելաների ոտքերի մօտ և նրանց տէր և բաշխող ոգորմութեանց էին ճանաչում: Ով ինչ բանի կարիք ունէր, համայնքի պահեստից էր վերցնում և ոչ թէ որեւէ մէկի մասնաւոր սեպհականութիւնից: Այդ այն օգուտն ունէր, որ տուողները անախառնութեան մէջ չէին ընկնում:

«Եթէ մենք էլ սկսենք այդ ձևով վարուել, չափազանց բաղդաւոր կլինէինք,—ինչպէս հարուստները, այնպէս և աղքատները, և աղքատները աւելի չէին վատտակիլ, քան հարուստները ... որովհետեւ տուողները դրանցով ոչ միայն չեն աղքատացնում, նրանք աղքատներին էլ հարստացնում են:

«Այս բանը ընենք. ամենքը իրանց գոյքը դարձնում էին ընդհանուր սեպհականութիւն: Թող ոչ ոք այդ բանից չդժգոհէ

*) Գործք. Ե. 55—54.

**) Ibid, յօդ. 32.

— ոչ հարուստը, ոչ էլ աղքատը: Ինչ էք կարծում, ինչքան փող կհաւաքուի: Կարծում եմ, — որովհետեւ այդ չի կարելի առել հաւաստի կերպով, — որ եթէ ամենքը տալին իրանց փողերը, հողերը, գոյքերն ու տները (եւ ստրուկների մասին չեմ խօսում, որովհետեւ առաջին քրիստոնեաները ստրուկ չեն ունեցել, — երեւի նրանք արձակել են իրանց ստրուկներին), կհաւաքուէր միլիոն գումանքայ ոսկի, — իսկ ամենայն հաւանականութեամբ մինչեւ անգամ երկու կամ երեք անգամ աւելի: Ապա ասացէք ինձ, քանի մարդ է ապրում մեր քաղաքում (մայրաքաղաքում): Քանի՞ քրիստոնեայ կայ. արդեօք ո՞չ հարիւր հազար: Բայց քանի հեթանոս և հրէայ, քանի հազար գրուանքայ ոսկի կհաւաքուէր այստեղ. բայց քանի՞ աղքատ ունինք. կարծում եմ ոչ աւելի քան յիսուն հազար. ինչքան փող էր հարկաւոր նոցա ամեն օր կերակրելու համար: Եթէ նրանք ընդհանուր սեղանից կերակրուէին, — ծախքը առանձնապէս շատ չէր լինիլ: Ի՞նչ կանէինք մեր չափազանց մեծ հարստութիւնը: Կարծում էք, թէ երբ և իցէ կսպառուի այն, մեզ վրայ չէր իջնիլ Աստծոյ օրհնութիւնը հազար անգամ առատ կերպով. մենք երկիրը երկինք չէինք դարձնիլ: Եթէ այդպիսի կարգը երեք կամ չորս հազարի նկատմամբ այնպիսի փայլուն արդիւնքներ տուեց (առաջին քրիստոնեաների ժամանակ), և նրանց մէջ ոչ մի չքաւոր չկար, ապա որքան առաւել լաւ կլինէր այդ այսքան բաղմամբիւ մարդկանց նկատմամբ: Միթէ՞ նորեկներից իւրաքանչիւրը մի բան չէր աւելացնիլ:

«Գոյքերի բաժան-բաժան անելը ահագին ծախքեր է պատճառում, որի հետեւանքը լինում է աղքատութիւն: Վերցնենք մի տուն ընտանիքով հանդերձ — մարդ, կինը և տասն որդիք: Կինը մանում է, մարդը գործ է որոնում շուկայում. նրանց ծախքը երբ շատ կլինի, մի տան համայնակեցութեամբ, թէ բաժան-բաժան: Ակնյայտնի է, որ բաժան-բաժան: Եթէ տասն որդիքը բաժանուին, նրանց պէտք կլինի տասն տուն, տասն սեղան, տասն ծառայ, և այլ բաներն էլ պէտք է աւելանան նոյն չափով: Իսկ ստրուկների հետ ի՞նչպէս են վարուում: Միթէ՞ նրանց միասին չեն կերակրում ծախքը պահպանեցնելու համար: Բաժան-բաժան լինելը միշտ վատնողութեան է հասցնում, իսկ միասին օգտուելը ունեցածի պահպանութեան: Այդպէս են ապրում այժմ վանքերում, այդպէս են ապրել մի ժամանակ հաւատացեալները: Բայց ո՞վ է նրանց մէջ քաղցից մեռել, ով չի բաւականին յագեցել, և այնուամենայնիւ մարդիկ այդ կարգից աւելի են վախենում, քան անաւի ծովը ցատքելուց: Դէհ, հիմա փորձենք և համարձակ գործի ձեռնարկենք: Ի՞նչպիսի

մեծ բարեբաւոյնիկ արդիւնք կը ինքնէր: Որովհետեւ—եթէ այն ժամանակ, երբ հաւատացեալներն թիւը այնպէս աննշան էր, երբ, հինգ հազարի էր հաւատարուում, երբ ամբողջ աշխարհը թշնամաբար էր վերաբերուում դէպի մեզ, երբ ոչ մի տեղից միւս թարուածիւն չկար, մեր նախնիքը այնքան վճռականօրէն են գործել, որչափ աւելի վստահութիւն պիտի ունենանք այժմ, երբ Աստուծոյ օրհնութեամբ ամեն տեղ հաւատացեալներ կան: Ո՞վ կ'իմանար այսպիսի դէպքում հեթանոս մնալ: Կարծում եմ, ոչ ոք: Մենք բոլորին կ'զրաւէինք և կ'որամազրէինք դէպի մեզ» *):

Յովհան Ոսկեբերանը իւր խորհրդածութիւնները վերջացրեց՝ հրաւիրելով ձեռնարկել իւր առաջարկութիւնը իրագործելու:

Այդ քարոզը, որ այդքան աշխոյժ էր, դուռ տնտեսագիտական, որ և իցէ կրօնական երեւակայութիւնից հեռու, վերին աստիճանի նշանաւոր է ամեն տեսակէտից: Այդ պարզ նկարագրում է մեզ նախնական քրիստոնէական կոմմունիզմը, որի աւանդութիւնները այն ժամանակ դեռ կենդանի էին. բայց դա նոյնպէս ցոյց է տալիս, որ այդ արդիւնաբերութեան կոմմունիզմ չէր, այլ սպառողական: Յովհան Ոսկեբերանը աշխատում է իւր ունիւնդիւններին հակել դէպի կոմմունիզմ, բացատրելով նոցա, թէ ընդհանուր տնային տնտեսութիւնը համեմատաբար ինչքան օգտաւէտ է շատ տնտեսութիւնների բաժանելուց: Բայց ո՞վ պէտք է արտադրէ այն բոլորը, ինչ որ պէտք է այդ տնային տնտեսութեան համար, այդ մասին ոչ մի խօսք չի ասուում: Բանն այն է, որ այդ շրջանում ամեն բան առաջուայ պէս պէտք է մնայ:

Յովհան Ոսկեբերանի առաջարկութիւնը չ'իրագործուեց. նաև ինքն ասում է, թէ եկեղեցին ինչքան հեռացել է նախնական քրիստոնեաների կոմմունական կեանքից. «մարդիկ այդպիսի կեանքից աւելի են վախենում, քան անտակ ծովը նետուելուց»: Նոյնքան պարզ, ինչպէս Յովհան Ոսկեբերանը, խօսում էին նաև եկեղեցու այլ հայրեր: Քանի որ նոքա խիստ մտրակում էին հարուստներին, ուստի երկրորդ դարուց սկսած անյայտացան եկեղեցում ոչ միայն կոմմունական փորձեր, այլ և ոգին, հաւատարութեան և եղբայրութեան զգացմունքը: Այսուհետ կրկին յայտնի եղաւ, որ նիւթական յարաբերութիւն-

*) S. P. H. Ioanni Chrystomi opera omnia gyae extant. Paris: 1859 (Միսիէի հրատ. Patrologioe cureus completus) IX էջ 96—98.

ներք դադարեցանք աւելի ուժեղ են և տիրապետում են նոցա վրայ:

Իրերի անընկճելի ոյժը ստիպեց եկեղեցուն իւր վարդապետութիւնը յարմարեցնել նրա տարածման պատճառով փոփոխուող յարաբերութիւնների վրայ: Եւ որովհետեւ չէր կարելի ոչնչացնել կոմմունիստական աւանդութիւնը, ուստի աշխատում էին նրան մի յարմար բացատրութիւն տալ և մի շարք հնարքներով, որոնք այնչափ յատուկ էին այն ժամանակուայ աւելի խորհող, քան հետազոտող փիլիսոփայութեան, այդ աւանդութիւնը հաշտեցնել իրականութեան հետ:

Այնուհետեւ քրիստոնէութիւնը ընդորովին հրաժարուում է աղքատութեան խնդիրը վճռելուց, հարուստների և աղքատների տարբերութիւնը ոչնչացնելուց: Եթէ առաջին քրիստոնէաները դեռ ասում էին, որ հարուստը չի կարող մտնել երկնքնի արքայութիւն, այն է նրանց համայնքը, մինչև իւր գոյքը չտայ աղքատներին և ինքն էլ դառնայ աղքատ, որ միայն աղքատները կարող են փրկուել, այդ զուտ կրօնական հասկացողութիւնները մեկնաբանուում էին լիոխաբերական, հոգեւոր մաքով:

«Եկեղեցին», ասում է Ռատցինգերը, եկեղեցական առաջին հայերեկ հայեացքները բնորոշելով. «Միայն աղքատների համար էր նշանակուած, հարուստները հեռու էին նրանից... Այդ գոյքից հրաժարուելն ոչ պարտաւորեցուցիչ կերպով կատարեալ հրաժարուել պէտք է լինէր նրանից. բաւական է, եթէ հարուստը հրաժարուում է գոյքով չափազանց զուարճանալուց, նրա հետ կապուելուց, մի խօսքով ազահութիւնից... Եւ հարուստը պէտք է իւր սիրտը կտրէ ամեն տեսակ երկրաւոր բարեքից. նա իւր մէջ նկատելով միայն մի կառավարչի, որին Աստուած է դրել, պէտք է գոյքին այնպէս տէրութիւն անէ, որպէս թէ այն իրան չի պատկանում. նա պէտք է վերցնէ իւր համար միայն ինչ որ իւր գոյութեան համար անհրաժեշտ է, իսկ մնացած քոլորն իբրեւ Աստծոյ հաւատարիմ կառավարիչ, աղքատներին տայ: Բայց աղքատն էլ այնչափ քիչ պէտք է երկրային հարստութիւն ձեռք բերելու ձգտէ, ինչքան և հարուստը *):

Ինչպիսի նուրբ հնարագիտութիւն: Արդէն ոչ թէ իրան, այլ միայն իւր սիրտը պէտք է կտրէ հարուստը երկրային հա-

*) Ratzinger, «Geschichte der Kirchlichen Armenpflege», Freiburg i. B. 1860. էջ 9. 10.

քառութիւնից. նա պէտք է տիրապետէ գոյքին այնպէս, որպէս թէ այն չէ պատկանում իրան:

Բայց այդ թոյլ ձևով էլ քրիստոնէութիւնը, դարերի ընթացքում շատ բան է արել աղքատութեան դէմ եղած կռուի մէջ: Եթէ նա չի ոչնչացրել նրան, ապա նա նոյն կազմակերպութիւն մ'նաց, որ ամենից շատ ընդունակ էր իւր միջոցներով թուլացնելու ամբոխային չքաւորութիւնից հասած թշուառութիւններ: Կարելի է դրա մէջ էլ ամփոփուած է նրա յաջողութեան ամենամեծ պատճառը:

Բայց ինչքան աւելի էր աճում եկեղեցու ոյժը, այնքան ուժասպառ էր դառնում իւր ժամանակուայ սոցիալական խնդրի առաջ, որ և նրան հէնց ոյժ էր տալիս: Նա ոչ միայն անընդունակ երևեցաւ մինչև իւր ժամանակ գոյութիւն ունեցող դասակարգային խտրութիւններին վերջ դնելու, այլ և ինքը, ինչքան զօրեղանում և հարստանում էր, ստեղծում էր նոր դասակարգային տարբերութիւններ. եկեղեցում կազմակերպուեց տիրող դասը, կղերը, որին ենթարկուեցաւ ամբողջը, աշխարհականները: Սկզբում քրիստոնէական համայնքներում տիրապետում էր կատարեալ ինքնավարութիւն: Նոցա հաւատարմատարներին, եպիսկոպոսներին և քահանաներին ընտրում էին համայնքի անդամները իրանց մէջից և հաշիւ էին ստանում նրանցից: Նոքա իրանց պաշտօններէից ոչ մի օգուտ չէին քաղում:

Բայց մի քանի համայնքների մեծանալով և հարստանալով, նոցա ներկայացուցիչների պարագաւորութիւնները այնչափ մեծացան, որ չէր կարելի գլուխ բերել՝ որևէ մասնագիտութեամբ զբաղուելով հանդերձ: Աշխատանքը բաժանուեցաւ, պաշտօնները քրիստոնէական համայնքների մէջ առանձին մասնագիտութիւն դարձան և նրանցով զբաղուող մարդկանց կլանեցին ըստ ըստ: Եկեղեցական գոյքի հոգատարութիւնը աղքատների կեանքը պահելու համար անհրաժեշտ դարձաւ. հարկաւոր էր նրանով հանել թէ վարչութեան ծախքերը, ժողովական հաստատութիւնների պահպանութեան ծախքերը, և պաշտօնեաների ծախքերը:

Բայց համայնքի անդամների գլխաւոր խումբը ուժմ'նից է բաղկացած: Հողկատակներից, որոնք երբէք չէին կարող պահպանել ռամկավարական կարգից ձեռք բերած ոյժը: Այդ անհնար էր նրանց համար եկեղեցում, ինչպէս և հասարակապետութեան մէջ: Եկեղեցում նոքա վաճառում էին այն և զիջանում եպիսկոպոսին, ինչպէս հասարակապետութեան մէջ Կեսարին:

Եպիսկոպոսին անցաւ նաև եկեղեցու, այն է համայնքի գոյքերի կառավարութիւնը և կարգադրութիւնը, նրանից էր կախուած, թէ ինչպէս և ինչի համար պէտք է գործ դնուեն եկեղեցու եկամուտները: Այդ նրան ահագին իշխանութիւն էր տալիս հացկատակների բանուորի վրայ, մի իշխանութիւն, ոչ աւելի և աւելի էր մեծանում, ինչքան եկեղեցու հարստութիւնը դիզուում էր: Եպիսկոպոսները դարձան աւելի անկախ իրանց բնաբողներից, որոնք իրանք նրանցից կախում ունէին:

Այդ զարգացման հետ միաժամանակ սկզբում բոլորովին անկախ եկեղեցիների աւելի և աւելի մերձաւորումն տեղի ունեցաւ և կազմուեցաւ մի մեծ կազմակերպութիւն, հանրական եկեղեցի: Միատեսակ հայեացքներ, միատեսակ նպատակներ, միատեսակ հաւածանքներն արդէն վաղ էին դրդել առանձին եկեղեցիներին յարաբերութիւն սկսել իրանց մէջ լիազօրների և թղթերի միջոցով—երկրորդ դարու վերջին Յունաստանում և Ասիայում շատ եկեղեցիներ արդէն կազմում էին հաստատուն կազմակերպութիւններ, որոնց բարձր կարգի մարմինները կազմում էին հաւատարմատարների ժողովները, եպիսկոպոսների սինօդները: Դրանով կրճատուեցին առանձին համայնքների ինքնավարութիւնները և եպիսկոպոսները բարձրացան համայնքի վրայ:

Վերջապէս բոլոր քրիստոնեայ համայնքները միանալով մի կապ յառաջ բերին և չորրորդ դարում տեսնում ենք արդէն կայսերական («Տիեզերական») ժողովներ (Առաջինը 325 թ. Նիկիայում):

Բայց ժողովներում այն եպիսկոպոսներն էին օգտուում աւելի տգեցութեամբ, որոնք հարուստ և ուժեղ համայնքների ներկայացուցիչներ էին: Այսպէս, Հռոմի եպիսկոպոսը վերջի վերջոյ, արեւմտեան քրիստոնեայ աշխարհի գլուխ կանգնեց:

Այդ ամբողջ զարգացումը կատարուեց ոչ առանց զօրեղ կռուի,—մղուած պետական իշխանութեան դէմ, որ չէր կամենում թոյլ տալ պետութեան մէջ նոր պետութիւն կազմուել, կռիւ առանձին կազմակերպութիւնների և իրանց ստորաբաժանմունքների մէջ, կռիւներ ժողովրդի և կղերի մէջ, որոնց առաջինն էր յաղթուում միշտ: Արդէն երրորդ դարում ամեն տեղ եկեղեցու պաշտօնական անձեր նշանակելու իրաւունքը ժողովրդինն էր: Եկեղեցիները դարձան մի սահմանափակ բնկերութիւն, որ ինքն իրան լցուցանում էր և ըստ իւր հայեցողութեան կառավարում էր եկեղեցական գոյքերը:

Այդ ժամանակից հռոմէական պետութեան մէջ եկեղեցին

դարձաւ այն կազմակերպութիւնը, որ ընդունակ մարդկանց առաջ ամենալաւ ասպարէզն էր բանում: Քաղաքական ասպարէզը անհնար է դարձել այն ժամանակից, երբ դադարել է քաղաքական կեանքը: Ղինուորական ծառայութիւնը գրեթէ ամբողջովին վարձուած բարբարոսներին էր թողնուած, գեղարուեստն ու գիտութիւնները քաշ էին տալիս լոկ իրանց ողբալի գոյութիւնը, իսկ ինքնավարութիւնը նուազում էր և հետզհետէ ընկնում: Միայն եկեղեցումն էր թագաւորում կեանքն ու շարժում: այնտեղ դեռ ևս ամենից շուտ կարելի էր հասնել համայնական իշխանութեան: Հեթանոս աշխարհի գրեթէ ամեն բան, ինչ որ եռանդուն էր և խելացի, անցել էր քրիստոնէութեան: իսկ նորա մէջ՝ եկեղեցական ասպարէզին: եկեղեցին, որ անընկճելի էր պետական իշխանութեան հետ վարած կռուի մէջ, սկսեց ինքը այդ իշխանութիւնը իրան ենթարկել:

Չորրորդ դարու սկզբում, գահի խորամանկ թեկնածուն, Կոստանդինը, արդէն դառաւ, որ յաղթութիւնը նա է տանելու, ու թրիստոնէական Առաջոյ ողորմածութեան կարժանանայ, այն է իւր կողմը կգրաւէ քրիստոնէայ հոգևորականութիւնը: Նրա գործակցութեամբ քրիստոնէութիւնը տիրապետող դարձաւ և շուտով միակ կրօնը հռոմէական պետութեան մէջ:

Այդ ժամանակից եկեղեցու գոյքի մեծանալը առանձին արագութեամբ կատարուեցաւ: Կայսրները և մասնաւոր մարդիկ մրցում են իրար հետ ընծաներով նոյն ուժի տրամադրութիւնը ձեռք բերելու: Միւս կողմից կայսրները աւելի և աւելի էին հարկաւոր համարում եկեղեցական դիւանագիտութեան յանձնելու մի շարք պետական և վարչական գործեր, որոնց իրաւործելու համար անընդունակ էր դարձել ընկած պետական դիւանագիտութիւնը:

Առաջ համայնքի անդամների տուրքերը յօգուտ եկեղեցու կամաւոր էին բոլորովին: Իսկ այն ժամանակ երբ եկեղեցին սկսեց օգտուել պետական իշխանութեան հովանաւորութեամբ, նա սկսեց կանոնաւոր հարկերի մասին մտածել: Մտքուեց Տասանորդ, որ հաւաքուում էր սկզբում բարոյական ազգեցութեան ճանապարհով, իսկ յետոյ արդէն պարտադիր եղաւ *):

Այժմ եկեղեցին չափազանց հարստացաւ, և միևնոյն ժամանակ նրա կղերը բոլորովին անկախ դարձաւ աշխարհականներից: Զարմանալի չէ, որ ինչքան աճում էր նրա հարստու-

*) Երկրորդ Տուրեան ժողովը (367 թ.) պահանջում է, որ հաւատացեալները տասանորդ տան ի միջի այլոց նաեւ ճորտերից:

թիւնը, նա այնքան աւելի և աւելի դադարում էր իւր գոյքը յօգուտ աղքատների գործադրել: Աղերը ծախսում էր այն իւր համար. ազահոլթիւնն ու վատնողութիւնը բուն զրեցին եկեղեցում, — առանձնապէս հարուստ համայնքներում: — Հռովմում, Կոստանդնուպօլստում, Աղէքսանդրիայում և ին: Կոմսունիստական հաստատութիւնից նա դարձաւ հարստահարութեան ամենահսկայական մեքենայ, որի նմանը երբ և իցէ աշխարհը տեսել է: Արդէն հինգերորդ դարում եկեղեցական հասոյթները չորս մասի էին բաժանուած՝ իրեն հռովմէական եկեղեցու ամուր կարգադրութիւն: Մի մասը պատկանում էր եպիսկոպոսին, միւսը կղերին, երրորդը ծառայում էր եկեղեցական կարիքների բաւարարութեան համար (եկեղեցու կառուցման և պահպանութեան և ին.) և միայն չորրորդ մասն էր պատկանում աղքատներին: Աղքատները արդէն միասին միայն այնքան էին ընտանում, ինչքան մի եպիսկոպոս:

Բայց հասոյթներն այդ չորս մաս բաժանելն էլ, ամենահաւանականօրէն, մտքած է ոչ թէ նրա համար, որ վնաս տրուի աղքատներին, այլ նրանց պաշտպանութեան համար և որպէսզի հոգեւոր հովիւները իրանց վրայ չծախսեն բոլոր գոյքը:

Սակայն չէր կարելի բոլորովին հանգցնել քրիստոնէութեան կոմսունիստական գաղափարները, քանի որ գոյութիւն ունէին նրանց ծնող սոցիալական յարաբերութիւնները: Քանի որ գոյութիւն ունէր հռովմէական պետութիւնը, ազգերի դադար շրջանից առաջ և նրա սկզբում եկեղեցական գոյքը աղքատներին հաս էր համարուում (patrinomium pauperum), և ոչ մի վարդապետի, ոչ մի ժողովի մտքովն էլ չէր անցնիլ բացասել այդ: Ի հարկէ՝ այդ գոյքի կառավարութեան համար շատ ծախք էր պահանջուում, այդ ծախքերը ծածկում էին մինչև անգամ ամբողջ եկամուտը, — բայց արդէն այդպէս է բարեգործական հաստատութիւնների մեծամասնութեան յատկութիւնը: Այդ պատճառով ոչ ոք էլ չէր համարձակուի պնդելու, որ կառավարիչները գոյքի սեպհականատէրեր են դառնում:

Այդ վերջին քայլը, որ եկեղեցու կոմսունիստական ծագումը բոլորովին պէտք է նսեմացնէր, միայն նրանից յետոյ կատարուեցաւ, երբ նորեկ դերմանացիք հռովմէական պետութիւնը, նրա հետ էլ եկեղեցին բոլորովին նոր հիմունքների վրայ դրին:

Թարգ. Ի. Ս.

(Շարու հակելի):